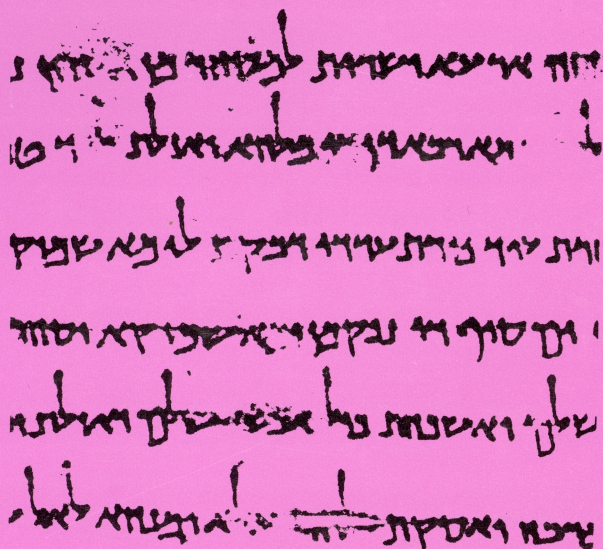

MTA
JUDAISZTIKAI KUTATÓCSOPORT

É R T E S Í T Ő

6.
szám

1992.
június

Vermes Géza

**A holt-tengeri tekercsek:
Negyven év után**

A holt-tengeri tekercsek: Negyven év után

1947 tavaszán egy beduin pásztorfiú véletlenül ôsrégi héber tekercsek rejtékhelyére bukkant egy barlangban a judeai sivatagban. 1948-ra az izgalom hullámai végigfutottak az egész világon. Az újságírók és tudósok bámulatosnak, korszakalkotónak, "az újkor legjelentősebb kézirat-leletének" nevezték a felfedezést. Ettől kezdve a holt-tengeri tekercsek bekerültek a köztudatba, és a tudományos érdeklődés előterében maradtak hosszabb időn át. A tekercsek forradalmasították, hallottuk sokszor, a Biblia, valamint az O- és Újszövetség közötti zsidó irodalom, történelem és vallásos gondolkodás tanulmányozását.

Milyennek látjuk őket most, negyven évi intenzív kutatómunkával a hátunk mögött?

A legfontosabb felfedezésekre a Holt-tenger északnyugati partja közelében levő qumráni sziklabarlangokban került sor, körülbelül nyolc kilométerre Jerihótól délre. A lelet egy tucatnyi többé-kevésbé teljes tekercsből, valamint jó ezer kisebb-nagyobb bőr-, illetve papirusztöredékből áll. Ide tartozik még a több mint 8 méter hosszú *Templom-tekercs*, amely a XI. számú barlangból származik, de az 1967-es háborút megelőzően egy arab régiségkereskedő házában volt elrejtve, Betlehemben, egy cipősdobozban. Az eredeti szöveglelet belehelyezése a régészeti összefüggésekbe nem a tudósoknak, hanem egy, a békefenntartó erőknél szolgáló unatkozó belga katonatisztnek köszönhető. Az Arab Légiónak segítségével sikerült 1949-ben azonosítani a barlangot, ahol annak idején a tekercseket fölfedező pásztorfiú járt. Ebből az I. számú barlangból, és a többi tíz, 1951 és 1956 között, többnyire a hivatásos archeológusok eszén túljáró beduinok által felfedezett barlangból a szövegeken kívül korsók, cserepek és más egyéb -- kormeghatározó értékű -- leletek is előkerültek, amely leletek jelentős forrásértéket képviseltek a qumráni tekercsek eredetiségét és korát illető későbbi csatározások során.

A zsidó irodalomnak ez az ősi kincsestára héber és arámi nyelvű vallásos szövegekből áll. Talán a *Réz-tekercs* az egyetlen kivétel, ezt nem mondhatjuk vallásos tartalmúnak, de akadnak a leletben görög nyelvű töredékek is. A dokumentumok számottevő része a héber Szentírás szövegrészleteit jelenti: négy tekercs -- az egyik teljes egészében -- tartalmazza Jesája (Ézsaiás, Izaiás) próféta könyvének mind a 66 fejezetét, de ugyanígy bibliai szöveg olvasható eredetileg körülbelül 170 más kézirat kisebb-nagyobb töredékein is. A Biblia arámi fordítását, az úgynevezett Targumot, Mózes III. könyvének (Leviticus) és Jób könyvének kis töredékei képviselik, ezeken kívül még Jób könyvének egészen kicsiny töredékei maradtak fenn görög nyelven.

A dokumentumok második csoportját apokrif iratok alkotják, vagyis olyan -- vallási tartalmú -- könyvek, amelyeket a hellénisztikus diaszpóra zsidósága szent írásnak tekintett. A Biblia görög fordítása, a Septuaginta (LXX), tartalmazza ezeket az iratokat is, ám a palesztinai hatóságok tiltották, hogy benne legyenek a kánonban, pedig legnagyobb részüknek eredeti nyelve a héber, illetve az arámi volt. Ennek következtében egy idő után többé már nem másolták le újra őket az eredeti sémi nyelveken, és így fennmaradásuk a Septuagintának köszönhető, amely fordítást a keresztény egyház örökölte. Qumránt megelőzően csak *Iészus Ben Szira bölcsessége* (Ecclesiasticus) volt ismeretes mind héberül, mind pedig arámi nyelven, valamint a 151. zsoltár, amelyet a görög Septuaginta is tartalmaz.

A zsidó vallásos könyveknek harmadik csoportjához tartozó, úgynevezett pszeudepigrafikus iratok sem Palesztinában, sem a diaszporában nem nyertek kánonikus státust. Néhány fennmaradt közülük, keresztény kezekben, görög, etióp vagy szír fordításban. Ma azonban a qumráni leletek alapján már részben lehetővé vált, hogy helyreállítsuk őket eredeti formájukban, például, a *Jubileumok könyvé-t* és *Naftali testamentumá-t* héberül, *Hénoch könyvé-t* és *Lévi testamentumá-t* pedig arámi nyelven.

Az irodalom e három, már korábban ismert csoportjához hozzá kell még vennünk azt a számos héber és arámi kéziratot, amelyeknek a létezését, a kairói Genizából származó *Damaszkuszi Irat* kivételével, Qumrán előtt

még csak nem is sejtettük. Természetesen, a szektáriánus Holt-tengeri tekercsekre gondolok. Először is itt van az öt *Szabályzat*, amelyek a qumráni közösség törvényeit és szokásait mutatják be. Egyikük, a *Templom-tekercs*, a mózesi törvény új kiadásának tekinthető.

Itt van, továbbá, a Bibliát szisztematikusan magyarázó dokumentumok gazdag anyaga. Itt vannak a Szentírást újrafogalmazó parafrázisok; a Próféták és a Zsoltárok szövegének magyarázatai versről versre, általában oly módon interpretálva a bibliai "prófécia"-t, hogy jelzik annak beteljesedését is a szekta történetében. Vannak egy-egy téma köré elrendezett exegétikus szövegek, mint például törvény, messianizmus, eszkatológia, amelyeknél különböző eredetű szentírási idézeteket szőttek össze egy új jelentést hordozó egésszé.

A qumráni szekta vallási költészetét és a liturgikus szövegeket az I. számú barlangból előkerült hálaadó himnuszok és áldások képviselik, valamint a IV. számú barlangban talált napi, heti és ünnepi imádságok. Az *Angyali liturgiá*-t tartalmazó tekercs viszont éppenséggel az év 52 szombatján az égi kar által énekelt himnuszokat jegyzi fel.

A qumráni szöveganyag negyedik kategóriáját, a bölcsességekönyveket, leginkább a IV. számú barlang hiányos leletei, a *Damaszkuszi Irat* intelmeket tartalmazó első fele, valamint a XI. számú barlangból való *Zsoltár-tekercs*be beillesztett nem-bibliai bölcsesség-költemények alkotják.

Végül pedig, van néhány egyéb lelet is: naptár-töredékek, melyek a hold- és naphónapokat próbálják összeegyeztetni egymással; a *Réz-tekercs*, mely rejtélyes stílusban ír le hatvannégy rejtekhelyet, amelyeken arany, ezüst, drágakövek, valamint tekercsek vannak elrejtve. Itt említendő a horoszkóp szövegek is.

Most rátérek a qumráni kutatások történetének ismertetésére. Mindjárt meg kell jegyezni, hogy 1947-et megelőzően a szakértők eleve lehetetlennek tartották, hogy Palesztinában romlékony anyagra feljegyzett ókori dokumentumok kerülhessenek elő. A múlt században a Biblia földjén

intenzív régészeti kutatások folytak, anélkül, hogy akár egyetlen betűt megőrző bőr- vagy papiruszdarabkát is találtak volna. Az első kérdés tehát, ami a tudósokban a tekercs-lelet hírének vételekor felmerült, az volt, hogy vajon nem megtévesztésről van-e szó; régészeket, numizmatikusokat és paleográfusokat hívtak segítségül, hogy megvizsgálják a qumráni kéziratok hitelességét és igazolják (vagy ha erre a következtetésre jutnak, cáfolják) ókori eredetüket.

Rövid összefoglalásom esetleg azt a benyomást keltheti, hogy a dolgok simán haladtak előre. Ha így van, akkor ez félrevezető. Valójában a tudományos vizsgálódás igen rosszul indult. Vegyük például a korai qumráni ásatások legfőbb irányítóját, a néhai Roland de Vaux domonkosrendi atyát, aki az (akkor) jordániai Jeruzsálemben a legtekintélyesebb régész volt. Ha méltányosak akarunk maradni, el kell ismernünk, hogy munkájának nagyszerű eredményei is vannak. Tagadhatatlan azonban, hogy elkövetett két kapitális tévedést. Az egyik a régészeti datálással kapcsolatos. Amikor 1949-ben meghívták, hogy vizsgálja meg az I. számú barlangban talált leletet, nemcsak hogy tévesen tette a korszok és cserepek készítésének idejét a hellénisztikus korra, azaz i. e. 63 előttre, hanem a közeli qumráni romokat i. sz. 4. századbeli római erőd maradványainak vélte, nem pedig egy zsidó szekta településének. Három évvel később, 1952. április 4-én de Vaux páter a francia Académie des Inscriptions előtt elhangzott drámai hármas *mea culpa*-val ismerte be, hogy tévedett: "Je me suis trompé... Je me suis trompé... Je me suis trompé..." Mindazonáltal a következő évben, 1953-ban elkövette a második nagy hibát is: amikor egy új nemzetközi csapatot toborzott a tekercsek kiadására, rögtön a *végleges* kiadások elkészítésére adott megbízást, így jött létre az Oxford University Press *Felfedezések a judeai sivatagban* (*Discoveries in the Judean Desert*) című sorozata. Roland de Vaux 1971-ben meghalt, de a tudományos világ még mindig szenved ettől a kiadói *faux pas*-tól. Mint köztudomású, a harmincöt évvel ezelőtt szétosztott anyag nagy része még ma sincs kiadva. Az eredetileg tervezett 20 kötetből - a mai becslések szerint ez a szám már inkább 25 lenne - eddig mindössze hét jelent meg! Ha de Vaux-ban lett volna annyi érzék és tudós önzetlenség, mint amerikai és izraeli kollégáiban, a néhai Millar Burrowsban és Eleazar Sukenikben, akik minimális apparátussal

felszerelve jelentették meg a kéziratokat az 1950-es évek elején, akkor most nem volnánk abban a helyzetben, amit egyszer úgy jellemeztem, hogy "a 20. század *par excellence* tudományos botránya".

Néhány év kutatómunka után közeledtek egymáshoz az álláspontok a lelet korát illetően. Az összehasonlító anyag szűkössége ellenére a paleográfusok az i. e. 2. század és a keresztény korszak kezdete közötti időre tették a kéziratok keletkezésének időpontját. Másfelől az 1951 és 1956 között a qumráni ásatásokon nyert adatok ismeretében de Vaux felülvizsgálta korábbi álláspontját, és a területen való megtelepedést az i. e. 2. század második fele és i. sz. 66-70, azaz a Róma elleni első zsidó háború kora közé helyezte. A helyszínen talált korabeli érmék megkönnyítették a kormeghatározást. Az I. számú barlangból származó egyik tekercs vászon takaróján elvégzett radiocarbon (C^{14}) vizsgálat alapján -- plusz-minusz 10%-os hibalehetőséggel -- a lelet korát i. sz. 33-ra tehetjük. Röviden, a paleográfia, a régészet, a numizmatika és a modern technológia mind ugyanabba az irányba mutatott. Talán nem minden felhasználó érve egészen meggyőző, de annyit biztonsággal kijelenthetünk, hogy ez a Qumrán kronológiáját illető általános megállapítás még ma is érvényes, amennyiben nem kezeljük túlságosan mereven. Tény, hogy a szokásos néhány különvéleménytől eltekintve, a Holt-tengeri tekercsek keletkezésének korát ma már a legtöbb szakember i. e. 200 és i. sz. 70 közé teszi. A rómaiak által i. sz. 74-ben elfoglalt Maszada erődben talált, nagyjából egykorú kéziratok és a kissé későbbi, sok esetben már eleve datált dokumentumok, amelyek az i. sz. 2. század eleje és a 132-135. évi Bar-Kochba-felkelés közé esnek, kívülről is alátámasztják a javasolt qumráni kronológia helyességét.

Az első publikációkat követő néhány éven belül a kutatók túlnyomó többsége abban is megegyezett, hogy a közösség, melyhez a tekercsek tartoztak, azonos azzal az ősi, aszkétikus szektával, az esszenusokkal, akikről az i. sz. 1. század zsidó szerzői, a görögül író Philón és Josephus, valamint a római idősebb Plinius is megemlékeztek. Ez az azonosítás is változatlanul megállja a helyét, feltéve, hogy nem várunk el abszolút pontos megfelelést a klasszikus beszámolók és a tekercsek között. Egy ilyen kívánság már csak azért sem volna ésszerű, mert a bizonyítékok első

csoportja a szekta körén kívül álló személyektől származik, míg a második az ezoterikus szekta tagjaitól, és mert Philón és Josephus éppúgy ellentmondanak önmaguknak és egymásnak, mint ahogyan a különböző qumráni kéziratok is az egyöntetűség hiányáról tesznek a maguk részéről tanúbizonyságot.

Most térjünk rá a qumráni felfedezések értékelésére.

Mivel járultak hozzá leginkább a tekercsek a zsidó tudományokhoz és a második templom utolsó időszakának történetéhez?

Az alapvető új eredményeknek öt területe van.

1) A tekercsek megalapítottak egy új tudományágat, az ókori héber kodikológiát, azaz a kéziratok technikai vizsgálatának tudományát, és emellett rendkívüli mértékben gazdagították ismereteinket az intertestamentális kor héber paleográfiájáról.

2) A tekercsek lehetővé tették a tudósok számára, hogy a görög-római kor zsidó történelmének konkrét valóságában helyezték el az esszénusokat.

3) Még mindig az esszénusokkal kapcsolatban: eredeti írásaiknak és településük maradványainak felfedezése példa nélkül álló lehetőséget nyújt egy zsidó vallásos párt életének, szokásainak és hitének megértésére. A közvetlen irodalmi és régészeti források által szolgáltatott információknak köszönhetően jobban ismerjük őket, mint a farizeusokat, a szadduceusokat vagy a korai keresztényeket.

4) Egy zsidó kisebbségi csoportnak ennyire részletes leírása felbecsülhetetlen értékű adalékokat szolgáltat a születőben lévő palesztinai keresztény egyház tanulmányozásához is.

5) Mivel a tekercsek minden eddigi anyagnál jóval korábbi időből származnak, teljesen új fejezetet nyitottak a Biblia, az apokrif és az esszénus-szektáriánus iratok eredetét és hagyományozását vizsgáló kutatásainkban. Erre a döntő fontosságú kérdésre koncentrálok előadásom második felében.

Hogy a Bibliával kezdjem, az egyik legelső szenzáció a Sámuel könyvének részleteit tartalmazó héber töredékekkel kapcsolatos. 1953-ban a Harvard Egyetem kutatója, Frank Moore Cross, előzetes vizsgálatokról adott ki beszámolót, melyben rámutatott, hogy a kérdéses szövegek feltűnő hasonlatosságot árulnak el a Sámuel könyve görög fordításának alapjául szolgáló héber szövegekkel. Ezeknek a IV. számú barlangból származó dokumentumoknak a hivatalos kiadása még mindig nem készült el, ám értékes információkat gyűjthetünk össze róluk Eugene Ulrich doktori értekezéséből, akinek a publikálatlan fragmentumokat tanára, Cross professzor, hogy úgy mondjam, kölcsönadta.

2 Sámuel 8:7

MT¹

And David took the shields of gold which were carried by the servants of Hadadezer

and brought them to Jerusalem.

4Q

[And] David [t]ook th[e shields of gold which were carried by the servants of Hadadezer

and brought them to Jerusa][em.

[Afterwards Shoshak, king of Egypt, took] them *also* [when] he went up to Jer[usalem] in the days of Jeroboam son of Solo[mon].

LXX

And David took the golden ornaments which were on the servants of Adraazar, king of Souba, and brought them to Jerusalem.

And Sousakim, king of Egypt, took them when he went up to Jerusalem in the days of Jeroboam son of Solomon.

Sámuel könyvének qumráni kézírata most először szolgáztatott kéziratos bizonyítékot egy LXX (Septuaginta) típusú héber Biblia-változatra, amely a maszorétikus szöveggel összehasonlítva jó néhány sornyi, és -- mint az idézett 2. Sámuel 8:7-ben -- a Septuagintával egybehangzó, jelentős többletet tartalmaz. A barlangok a héber szövegek két további

¹ MT: "maszoréta szöveg" (a Biblia hagyományos szövege)

csoportjához szolgáltatott számos adalékot. Ezek közül az első a szamaritánus típus (amely a Pentateuchusra, vagyis a Tóra szorítkozik, mivel a szamaritánusok a Bibliának csak ezt a részét ismerik el). Egy hosszabb, szamaritánus jellegű qumráni Exodus-töredék összehasonlítható a rövidebb maszorétikus olvasattal, mely a 10. fejezet, 5. verse esetében pontosan megegyezik a Septuagintáéval.

4QpaleoExod(M)

10:5 (4Q=Sam)

(MT=LXX)

[And they (the locusts) shall eat
every grass of the land
and every [fruit of the tree
which grows for you in the
field].

And they shall eat
every
tree
which grows for you in the
field.

A második említett qumráni csoport erősen hasonlít a proto-maszoretikus szövegekhez, vagyis ahhoz, ami később a tradicionális héber Biblia lett.

Mondanom sem kell, hogy a qumráni kéziratok eltérő olvasatai -- szövegváltozatai -- nem mindig egyeznek teljesen sem a görög, sem pedig a szamaritánus szövegekkel. Olykor éppen köztes helyzetet foglalnak el, például Deuteronomium 32:43 esetében, amely szöveg a IV. számú barlangból került elő.

Deut. 32:43

LXX

Rejoice o heavens
with him
and let all the
angels of God
worship him.

4Q

Rejoice o heavens
with him
and all you
"gods",
worship him.

MT

Rejoice o nations
with his people

Rejoice o nations
with his people

and let all the
sons of God
declare him mighty.

For he shall avenge
the blood of his
sons
and shall take
revenge
and pay justice
to his enemies
and shall reward
them that hate him

For he shall avenge
the blood of his
sons
and shall take
revenge
on his enemies
and shall reward
them that hate him

For he shall avenge
the blood of his
sons
and shall take
revenge
on his enemies

Ebben a szakaszban a qumráni változat mintegy félúton van a hosszabb Septuaginta és a rövidebb maszorétikus szövegváltozat között.

A qumráni Biblia-töredékek alapján F. M. Cross professzor történelmi és földrajzi alapon próbálta magyarázni a héber Biblia szöveghagyományának három típusát. Ő a Tóra glosszákkal ellátott változatát, annak nyilvánvaló kapcsolataival a szamaritánus Bibliához, az Izráel földjén a zsidók és szamaritánusok végső szakítását megelőzően közkézen forgó "ó-palesztinai" típusnak nevezte. A másik, bővebb szövegtípust, amely a görög Szentírás jellegzetességeit tükrözi, Cross az egyiptomi zsidók héber Bibliájának tartotta, mivel a Septuagintát Alexandriához szokás kötni. Ámde mire véljük akkor azt a szöveg-formát, amely a proto-maszorétikus változatra emlékeztet? Mivel a palesztinai és egyiptomi rovatok már megteltek, csak Babilónia marad. Bármilyen ragyogónak látszik is ez az elmélet, mely a szöveg-típusok háromféle eltérését a zsidó civilizáció három nagy centrumának bibliamagyarázó tevékenységére vezeti vissza, mégsem meggyőző, részben mert kidolgozója mindaddig nem volt hajlandó előterjeszteni mindazon bizonyítékokat, amelyekre a tézisének alapozza, részben pedig azért, mert a qumráni adatok egy kissé részletesebb vizsgálata inkább valami más következtetést sugall.

Napjainkban egy új felfogás kezd körvonalazódni a kutatásban. Az új felfogás sokat köszönhet a Héber Egyetem tanárának, Emanuel Tov professzornak.

Tov nézetei szerint, de a magam megfogalmazásában, Crosst annyira lenyűgözték a megegyezések Sámuel könyvének Qumránban talált töredékei és a Septuaginta különös szöveg-sajátosságai között, hogy egyszerûen vakká vált a meglévô számos eltérésre. Pedig ha az ember figyelembe veszi mind a szövegegyezéseket, mind pedig az eltéréseket, a két Sámuel-töredék statisztikai analízise merôben más képet mutat. A qumráni töredékekben szereplô olvasat 35 esetben azonos a LXX-ével, de ugyancsak 35-ször különbözik is tôle. Ezekbôl a számokból helyesen csakis azt a következtetést vonhatjuk le, hogy -- a köztük levô ilyen vagy olyan irányú átfedések ellenére -- mind a három forrást végsô soron autonómnak kell tekintenünk. Ugyanerre az eredményre jutottunk a Leviticusnak a XI. számú barlangból származó tekercsét hasonló módon elemezve, annak ellenére, hogy e szövegnek tagadhatatlanul vannak egyezései a maszorétikus és a samaritánus szövegtípussal.

Hogy mindennek mi a jelentôsége? Tov szerint azt jelzi, hogy a Második Templom korának utolsó századaiban a Biblia szövegének nemcsak három, hanem számos típusa élt egymás mellett a különbözô másolatokban. De a minden bizonnyal meglévô nagy változatosság ellenére már a qumráni stádiumban két fô kategóriáról lehet beszélni. Az egyiket "konzervatív" tendencia jellemzi; a másikat pedig a nyelvi és irodalmi forma modernizációja iránti nyitottság.

Tov professzor úgy látja, hogy a szekta másoló írnokai az utóbbi beállítottságot kedvelték jobban. Valóban, a könnyedség és szabadság, mellyel a holt-tengeri írnokok a Szentírás szövegét kezelték, igazolni látszanak elméletét. Engedjék meg, hogy én most továbbmenjek a probléma vizsgálatában.

Három példám közül az elsô a *Templom-tekercs*-bôl, vagy -- talán találóbb elnevezéssel -- a qumráni Tórából származik. Összeállítója nemcsak szabadon átrendezte és újra-kombinálta a Pentateuchus különbözô helyeirôl vett bibliai törvényeket, de nem-szentírási tételekkel is megfûszerezte ôket. Történetesen ezt a jelenséget John Strugnell szerint máshonnan is jól ismerjük, tudniillik a IV. számú barlang kézírataiból. Strugnell, aki de Vaux-t követte a *Discoveries in the Judaean Desert* címû

sorozat főszerkesztői székében, ezt a műfajt "vad" Pentateuchusnak nevezi. A *Templom-tekercs* a Pentateuchusnak Istenre vonatkozó harmadik személyű szóhasználatát -- az Ur, Ö, az Övé stb. -- gyakran első személyű kinyilatkoztatásra változtatja: én, engem, az enyém, azért, hogy a Tóra "javított" kiadásában a parancsolatoknak inkább isteni, mint mózesi eredetét hangsúlyozza.

Deut. 21:5

And the priests, the sons of Levi,
shall come forward,
for YHWH your God
has chosen them
to minister to him
and to bless by
the name of YHWH.

Temple Scroll 63:3

And the priests, the sons of Levi,
shall come forward,
for I
have chosen them
to minister to me
and to bless by
my name.

A második példám a XI. számú barlangban előkerült *Zsoltár-tekercs*-ből vettem. Bár összesen 34 bibliai zsoltárt őrzött meg majdnem tradicionális szöveggel, az elrendezése nagyrészt teljesen véletlenszerű, mintegy találomra, s köztük van hét nem-kanonikus zsoltár és himnusz is, valamint Dávid költői termésének teljes lajstroma, mely 4050 prófétikus ihletésű zsoltárt és éneket tart számon. Ebből a furcsa keverékből vagy az következik, hogy a kézirat összeállítója a *Templom-tekercs*éhez hasonlóan egyszerűen keverte a kanonikus szöveget a nem-kanonikussal, vagy pedig hogy a zsoltárgyűjteményt még lezáratlannak tekintette, éppúgy, ha nem még inkább, mint a görög *Septuaginta*, amely a kanonikus gyűjteményhez hozzáilleszti a "számozás fölötti" 151. zsoltárt is.

Harmadszor, a Biblia egyik qumráni magyarázója, a *Habakkuk Kommentár* szerzője, ügyesen szemlélteti, hogy ismeri Habakkuk 2:16 szövegének mind *Septuaginta*-beli, mind maszorétikus olvasatát.

A *Septuaginta* utal egyfajta botladozásra, amit alkohol okozott (ez a változat a *Habakkuk* könyvéből vett qumráni idézetbe is bekerült): "Igyál és tántorogj" (*hera'el*). A maszorétikus szöveg azonban egy ruháit eldobáló részeg mutat: "Igyál és mutogasd előbőrödöt" (*he'arel*). Azonban amikor a próféciát a közösség papi ellenfelére alkalmazza, a kom-

mentátor impliciten mindkét olvasatra utal: "Nem metéltette körül szívének előbőrét, és részeg módjára járt." Ez nem az a pillanat, amikor hosszasan elemezhetnénk a Biblia ennyire rugalmas kezelését a holt-tengeri szekta öntörvényű közösségén belül. Semmi kétség afelől, hogy papi tanítók -- mint a zsidó papok általában, a farizeus forradalom győzelme előtt -- jogot formáltak arra, hogy kiválasszák a hitelt érdemlő szövegeket és elfogadtassák a helyes értelmezést. Most csak azt szeretném hangsúlyozni: a qumráni könyvtár határozottan azt bizonyítja, hogy ami a Bibliát illeti, az egységes szöveget sokféle szöveg előzi meg, és a bizonyíték természete arra enged következtetni, hogy ez nemcsak a holt-tengeri szekta esetében volt így, hanem tipikusnak tekinthető a Biblia utáni judaizmusban.

A következőkben szeretném röviden áttekinteni a szövegbeli pluralizmus és egység kapcsolatát és kölcsönhatását irodalmi művek keletkezése során az ókori judaizmusban. Elméletileg természetes volna feltenni, hogy előbb az egység volt. Ez volna a régimódi szövegkritikában az eredeti szöveg vagy *Urtext*. És ez az egység azután másolók sorának kezén gondatlanságból vagy szándékosan sokféleséggé romlott. Elvben tehát minél hosszabb a másolóknak ez a sora, annál nagyobb a lehetőség az eltérésekre. Mivel Dániel könyve kivételével a Szentírás qumráni kéziratai jelentős időbeli távolságban vannak az eredeti bibliai szövegeztől, az i. e. 3. századnál korábbi dokumentumok híján nem sok segítséget nyújtanak az egységtől a sokféleség felé vivő korai fejlődés feltárásához. Hogy e téren egyáltalán eredményt érjünk el, szűkebb időhatárok közé eső szövegforrásokra volna szükség, olyan forrásokra, amelyekben az irodalmi alakítás korábbi szakaszai is nyomon követhetők. És a qumráni szektáriánus művek és apokrif iratok éppen ezen a ponton áttörést tesznek lehetővé.

Az eszményi szektáriánus dokumentum az ún. *Damaszkuszi Irat* lehetne, amelynek két, részben egymást átfedő, de ugyanakkor jelentős eltéréseket is mutató szövegét már a kairói Genizából ismerjük. A IV., V. és VI. számú barlangokból számos, az i. e. 1. század és az i. sz. 1. század között keletkezett töredéke került elő. A már publikált szövegek részben megegyeznek az egyik kairói kézirattal, de az egyik töredéknek nincs

megfelelője a Genizában. Azonban a IV. számú barlangból származó hét további kézirat maradványai, melyek a középkori példányoktól kétségtől elég eltérő felépítésű anyagot sejtetnek, mint már bizonyára kitalálták, még mindig kiadatlanok, és amíg a kiadásukra felhatalmazást kapott tudósokat nem sikerül rábírní, hogy engedjenek betekintést a kezükre bízott anyagba, addig az összehasonlító munka csak a jelenlegi ütemben tud haladni: hét kötet 1953 és 1988 között. Ezt azt jelenti, hogy -- az én számításaim szerint -- a 25. kötet 2078 előtt nem fog napvilágot látni.

Másfelől viszont a *Harci tekercs*-cel (*War Scroll*) szerencsésebbek vagyunk. Az I. számú barlang legjobb állapotban lévő lelete több mint 30 éve a rendelkezésünkre áll, és 1982-ben hat további példányának jelentős része is megjelent. A vizsgálatok azt mutatják, hogy a szövegek soha nem teljesen azonosak. A különbségek közül sok ugyanolyan természetű, mint amire a qumráni bibliai töredékek esetében utaltunk.

War Rule

1QM 14

- 4 Answering they said: Blessed be
the God of Israel, who keeps
mercy towards his Covenant
5 and the appointed times of /
salvation with the people
he has delivered.

He has called them that
staggered to marvellous
[mighty deeds] and has
gathered in the assembly of the
nations to destruction
without a remnant

- 6 And he has lifted up in
judgement/ the fearful of heart
and has opened the mouth to
the dumb that they might praise
the mighty w[orks of God]

4Q 491, 8-10

[An]swering they said: Blessed be
the G[od of] I[srael who] keeps
mercy [towards his Covenant
and the appointed times of
salvation with his people]

[He has called them that
staggered to marvellous
mighty deeds and has
gathered in the assembly of the
na[tions] to destruction and
without a remnant

And [he has lifted] up [in
judgement] the fear[ful of
heart and has opened the mouth]
of the dumb by the mighty
works of God

16	Rise up, rise up, O God of gods,
lift Thyself in migh[t]....	[Rise up, rise] up, O God of gods,
lift Thyself in might,
King of Ki[n]gs....
that from before Thee may scatter
17	[a]ll the [s]ons of darkness
and the light of Thy greatness	all the sons of darkness
and the light of [Thy] greatness
..... ["go]ds" and men
..... [fire bur]ning in the dark
places of perdition that it may
burn in the perdition of hell
in an eternal blaze the [s]inners
..... in all the eternal seasons.
They shall recite there [all the
war hymns and afterwards they
shall return to [their] cam[ps
..... there for the order
18	burn
in an [eternal] blaze [	

Az I. és IV. számú barlangban talált változatok csupán három kisebb jelentőségű eltérést mutatnak:

1Q: the people he (God) has delivered
4Q: his people

1Q: destruction without a remnant
4Q: destruction and without a remnant

1Q: he (God) has opened the mouth to the dumb that they might
praise the mighty works of God
4Q: he has opened the mouth of the dumb by the mighty works of
God

Emanuel Tov kritériumai szerint ezeknek a különbségeknek az alapján a kéziratokat már önálló szövegeknek lehetne tekinteni. De másutt, a IV. számú barlangban talált szöveg sorai között találunk olyanokat, amelyek egyáltalán nem illenek az I. számú barlang szövegéhez.

Más részletekben nemcsak terminológiai különbséggel állunk szemben, hanem két eltérő szerkezeti megoldást is találunk: az I. számú barlangból származó szöveg sűrített leírását adja a rómaiakkal (Kittim) folytatott

végso összecsapás hét szakaszának, míg a IV. számú barlangból származó töredékek, úgy látszik, külön-külön leírják minden egyes ütközetnek az eseményeit is.

A *Harci tekercs* vizsgálatáról adott összefoglalás után a dolgok állását a következőképpen jellemezhetjük. A meglehetősen terjedelmes kompozíciónak feltűnően különböző változatai voltak forgalomban, s ezek a változatok eléggé szűk időhatárokra belül keletkeztek, hiszen a különböző kéziratok elkészültét legfeljebb 50-100 év választhatja el, ha az i. e. 50 körül kezdődő időszakkal számolunk. Az ebből eredő zavart jól illusztrálja a Zsidó Tudományok Európai Szervezetének (European Association for Jewish Studies) 1987-ben Nyugat-Berlinben tartott, III. kongresszusára benyújtott dolgozatok egyikének címe: "Kérjük, hogy az igazi *Harci tekercs* álljon fel!" Ami azt illeti, nem hiszen, hogy beszélhetünk az igazi *Harci tekercs*-ről, mivel éppen annyi igazi *Harci tekercs* van, ahány kézirat. Tény, hogy a szövegek stílári, terminológiai és szerkezeti változatait nem lehet úgy magyarázni, mint egyetlen eredeti verzióból létrejött torzulásokat, hanem inkább a mű különböző, félig-meddig önálló "kiadás"-ait kell látnunk bennük.

Talán itt helyénvaló említeni, hogy a hagyományozás hasonló szabadsága érhető tetten a rabbinikus irodalom szövegtörténetében is. Néhai Paul Kahle professzor jegyezte meg több, mint fél évszázaddal ezelőtt a Pentateuchus palesztinai arámi parafrázisa -- vagyis a Targum -- Geniza-töredékeivel kapcsolatban, hogy ez olyan irodalmi mű, amelynek a szövege megmaradt a még nem végleges, befejezetlen állapotában. A véglegesség hasonló hiányára hívta fel a figyelmet nemrégiben Peter Schäfer professzor, nemcsak a *Genesis Rabba*, egy rabbinikus midrás kapcsán, vagy az ezoterikus-misztikus *Hékhalot* könyvekre utalva, hanem még olyan alapvető szövegekkel kapcsolatban is, mint a Misna, a Tosefta és a jeruzsálemi Talmud. A qumráni és rabbinikus írásokban minden jel azt a feltevést látszik igazolni, hogy a szöveghagyományozás legáltalánosabb törvényszerűsége éppen a szöveg képlékenysége vagy rugalmassága volt. Ezt a rugalmasságot igazolja a Biblia qumráni szövege, egészen az i. sz. 1. századig terjedő időben.

A szöveg képlékenységeinek okai sokrétűek, és ami a Szentírás szövegének fejlődését illeti, lehet eltérő helyi tradíciók következménye (ugyanúgy, mint ahogy léteztek Homérosznak városonkénti kiadásai is), vagy okozhatták az írásmód és nyelvtan modernizálására tett erőfeszítések, vagy a már magában a Bibliában megfigyelhető irodalmi eljárások, pl. a stílári variáció vagy az egyeztetés kísérlete, ámde mégis a fő oka nyilván az a jelenség volt, amit Shemaryahu Talmon, a Héber Egyetem professzora "nem megfelelően ellenőrzött másolás"-nak nevezett, s amit én egy pozitívabb kifejezéssel élve inkább "kreatív írni szabadság"-nak mondanék, értve ezen azt, hogy a szerkesztő-másolók joguknak és kötelességüknek tartották az általuk terjesztett művek javítását és tökéletesítését. Josephus például azt állítja, hogy a *Zsidó Régiségek* című művében a bibliai feljegyzések részleteit reprodukálja (I, 17), anélkül, hogy bármit hozzátenne vagy elvenne belőlük, holott a valóságban éppen az ellenkezőjét teszi.

Mondanom sem kell, hogy ez a kreatív másolás nem volt egészen kötetlen. Bizonyos témák nem tűrték a módosítást. Minden írnok tisztában lehetett azzal, hogy a vallási hatóságok nem fogadták volna el javítás gyanánt, mondjuk, a tagadószó kihagyását ebben a mondatban: "Ne paráználkodj!" Továbbá, bizonyos irodalmi formák, különösen a költészetben, átléphetetlen akadályt jelentettek a javítani akaró írnokok számára. Nem kétséges, hogy a XI. számú barlangban talált *Zsoltár-tekercs* Ben Szira-himnuszának nyolc verse (51:13-20) közelebb áll az eredetihez, mint a középkori kairói Geniza másolata, mert a qumráni változat hűségesen őrzi a vers alfabetikus akrosztichon jellegét, míg a Geniza változatában a huszonnégy kezdőbetűből nyolc hiányzik. Másfelől viszont két ízben a kairói szöveg adja a helyes kezdőbetűt, de más szavakkal kapcsolatban, amiből esetleg arra lehet következtetni, hogy két, részben eltérő alfabetikus költeménnyel van dolgunk. Történetesen a fejezet görög fordítása, amit a szerző unokája készített, eléggé közel áll a qumráni változathoz, bár nem teljesen azonos vele, és a görög szöveg néhány variánsa talán éppen a Ben Szira család által birtokolt héber szövegben levő kisebb-nagyobb eltéréseknek tudható be.

Ha -- mint állítjuk -- a szöveg sokfélesége, a pluralitás volt a szabály, hogyan jöhetett létre a maszorétikus bibliai kéziratok egységessége, gyakorlatilag minden eltérés nélkül? A válasz elég egyszerű. Vallási hatóságok léptek közbe; összegyűltek a rabbik a javnei akadémián, és a kereszténység első évszázadának végén elhatározták, hogy újjáépítik a judaizmust a Templom lerombolását követő kor számára. Kiválasztottak egyet a számos szöveg-típus közül, a Qumránban is jól reprezentált proto-maszorétikus szöveget, és ennek az olvasatait egységesítették, hiszen -- ahogyan a rabbinikus hagyomány tartja -- még a legendás ősforrás, a Templomban őrzött három tekercs is tartalmazott szövegváltozatokat. (Vö. jT Ta'an. 4,2 {68a}.) Ez a végleges szöveg emelkedett azután kánonikus rangra. Ezt követően az összes többi szövegtradíciót romlottnak, semmisnek és érvénytelennek minősítették. A változatosság bizonytalanságot hordoz, ez pedig az ellentéte volna a szuverén, égi (isteni) inspirációjú, szent írásnak, melyet tévedhetetlen, isteni eredetű szavak töltenek meg.

Valóban, a proto-maszorétikus szöveget úgy tekintették, hogy ez az a Biblia, amit Mózes Istentől kapott a Szinaj-hegyen, pontosan ebben a formában, a szövegtagolással, írásjelekkel és minden egyébvel együtt. Tekintélyt és megbízhatóságot tulajdonítanak neki. A keresztények ugyanilyen biztonságban érezhették magukat Keleten a Septuagintával és Nyugaton a latin Vulgatóval. Protestáns körökben a renaissance óta, és újabban minden keresztény egyházban, a nemzeti nyelvekre lefordított maszorétikus Bibliát tekintik a hivatalos Oszövetségnek, a "héber igazság"-nak.

Negyven évvel ezelőtt a Holt-tengeri tekercsek soha nem látott távlatokat nyitottak, feltárva a judaizmus gazdagságát a Második Templom korszakának végén, és kissé elhalványítva a túlságosan szabályosan meghúzott határvonalakat a Szentírás, az apokrif könyvek és bizonyos mértékig még a pszeudepigrafikus iratok között is. Ami a Bibliát illeti, a héber szövegre nem mondhatjuk többé -- Jeromossal, a latin Vulgata fordítójával --, hogy az a *Hebraica veritas*, azaz "a héber igazság", így, egyes számban. A qumráni barlangokban többféle héber igazságokra leltünk, és aki történelmi távlatokban gondolkodik, nem óhajtja osztályozni

a szöveg különböző változatait, a különböző igazságokat.

A Holt-tengeri tekercsek, mint előadásom utolsó részében bemutatni igyekeztem, most először tették lehetővé, hogy közvetlen bepillantást nyerjünk a sokszínű judaizmuson belül a kreatív irodalmi-vallási fejlődés vagy változás folyamataiba, mégpedig a (látszólagos) nemzeti függetlenség utolsó két évszázadában, még azelőtt, hogy az i. sz. 70. évi katasztrófa arra kényszerítette volna a farizeusok rabbinikus utódait, hogy létrehozzanak egy "orthodoxia"-t, és így a veszélyes sokféleség helyett megteremtsék az egyszerű, rendes (normális) és könnyen ellenőrizhető egységet.

* * *

Előadás az MTA Judaisztikai Kutatócsoport avatóünnepségén (*Inauguration*), a M. Tud. Akadémia felolvasó termében, 1988. december 14-én du. A szerző angol kéziratából fordította Gera Magda, szerkesztette Komoróczy Géza. A szerző által ellenőrzött és javított (authorizált) fordítás. C: Vermes Géza, 1988; magyar fordítás C: MTA Judaisztikai Kutatócsoport.

A qumráni iratok szövegéből az előadásban példaként közölt idézeteket megtartottuk a szerző angol fordításában. A holt-tengeri tekercsek közkézen forgó angol fordítása, mint ismeretes, éppen Vermes Géza tollából származik, ez azonban nem terjed ki a Biblia szövegének részleteit tartalmazó kéziratokra. A magyar Biblia-fordítások mindenki számára könnyen hozzáférhetők, s a jelen az esetben, amikor éppen a standard szövegektől való eltérés az elemzés tárgya, a magyar fordítások használata csökkentené az okfejtés információ-értékét. (A szerk.)

*

Irodalom

- Baillet, M., in: *Discovery in the Judaean Desert*, III (1962)
- Burrows, M., et al., *The Dead Sea Scrolls of St. Mark's Monastery*, I (ASOR, 1950) [Isaiah A]
- Cross, F.M., "A New Qumran Biblical Fragment Related to the Original Hebrew Underlying the Septuagint", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 132 (1953), 15-26
- Cross, F.M., *Qumran and the History of the Biblical Text* (Harvard University Press, 1975)
- Cross, F.M. & Sh. Talmon, *Qumran and the History of the Biblical Text* (Harvard University Press, 1975)
- Fitzmyer, J.A., *The Dead Sea Scrolls: Major Publications and Tools for Study* (2. kiadás, Scholars Press, 1977)

- Freedman, J.A. & K.A. Matthews, *The Paleo-Hebrew Leviticus Scroll* (ASOR, 1985)
- Kahle, P., *Masoreten des Westens*, II (Kohlhammer, 1930)
- Laperrousaz, E.M., *Qumrân: Histoire et archéologie du site* (Picard, 1976)
- Matthews, K.A., "The Leviticus Scroll [11QpaleoLev] and the Text of the Hebrew Bible", *Catholic Biblical Quarterly* 48 (1986), 171-207
- Metzger, B.M., *The Text of the New Testament* (2. kiadás, Oxford University Press, 1968)
- Milik, J.T., "La patrie de Tobie", *Revue Biblique* 73 (1966), 522-530
- Milik, J.T., *The Books of Enoch: Aramaic Fragments of Qumrân Cave 4* (Oxford University Press, 1976)
- Newsom, C., *Songs of the Sabbath Sacrifice: A Critical Edition* (Scholars Press, 1985)
- Ploeg, J.P.M. van der, et al., *Le Targum de Job de la grotte XI de Qumrân* (Brill, 1971)
- Sanders, J.A., *Discovery in the Judaean Desert*, IV (Clarendon Press, 1965)
- Sanderson, J.E., *An Exodus Scroll from Qumran (4QpaleoExodm) and the Samaritan Tradition* (Scholars Press, 1986)
- Schäfer, P., "Research into Rabbinic Literature: An Attempt to Define the Status Questionis", *Journal of Jewish Studies* 37 (1986), 139-152
- Schechter, S., *Documents of Jewish Sectaries, I: Fragments of a Zadokite Work* (Cambridge University Press, 1910; reprint: Ktav, 1970)
- Schürer, E., G. Vermes, F. Millar & M. Goodman, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*, III (T. & T. Clark, 1986), p. 203, note 14
- Skehan, P.W., "A Fragment of the *Song of Moses* (Deut. 32) from Qumran", *Bulletin of the American School of Oriental Research* 136 (1954), 12-15
- Skehan, "The Qumran Manuscripts and Textual Criticism", in: *Volume du Congrès. Strasbourg 1956* (= *Vetus Testamentum*, Suppl. IV) (Brill, 1957), 148-160
- Sparks, H.F.D., *The Apocryphal Old Testament* (Oxford University Press, 1984)
- Sukenik, E.L., *The Dead Sea Scrolls of the Hebrew University* (Bialik Foundation, 1954-1955) [Isaiah B]

- Talmon, Sh., "The Three Scrolls of the Law that Were Found in the Temple Court", *Textus* 2 (1962), 14-27
- Tov, E., "The Hebrew and Greek Text of Samuel", in: 1980 Proceedings. IOSCS (Vienna, 1980)
- Tov, E., "A Modern Textual Outlook Based on the Qumran Scrolls", *The Hebrew Union College Annual* 53 (1982), 11-27
- Tov, E., "The Orthography and Language of the Hebrew Scrolls Found at Qumran and the Origin of these Scrolls", *Textus* 13 (1986), 31-57
- Ulrich, E.C., *The Qumran Text of Samuel and Josephus* (Scholars Press, 1978)
- Vaux, R. de, *Archaeology and the Dead Sea Scrolls* (Oxford University Press, 1973)
- Vermes, G., *The Dead Sea Scrolls: Qumran in Perspective* (SMC Press, 2. kiadás, 1982)
- Vermes, G., *Jesus and the World of Judaism* (SCM Press, 1983)
- Wacholder, B.Z., *The Dawn of Qumran* (Hebrew Union College Press, 1983)
- West, M.L., *Textual Criticism and Technique Applicable to Greek and Latin Texts* (Teubner, 1973)
- Yadin, Y., *The Ben Sira Scroll from Masada* (Israel Exploration Society, 1965)
- Yadin, Y., *The Temple Scroll, I-III* (Israel Exploration Society, 1983)

Tartalom

Vermes Géza: A holt-tengeri tekercsek: Negyven év után ... 3

Kiadja az MTA Judaisztikai Kutatócsoport
Budapest V., Pesti B. u. / Piarista köz 1
Levélcím: Budapest, P.O.Box 107, H-1364
Fax no.: (361) 118-3868
Szerkesztette, és felelős kiadó: Dr. Komoróczy Géza

ISSN 0239-1007

Címlapterv: Márton A. András

A címlapon: Részlet az 1QapGen kéziratából